

УДК 340.134 (477)

DOI 10.31732/2708-339X-2023-09-17-21

ПИТАННЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПОГЛЯДАХ ІЛЛІ ШРАГА

Француз А. Й.,

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

THE QUESTION OF THE UNITY OF UKRAINIAN LANDS IN THE VIEWS OF ILLIA SHRAH

Frantsuz A. Yo.,

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines of "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Анотація. У статті здійснюється аналіз поглядів визначного українського адвоката, політика і громадського діяча Іллі Шрага на питання соборності українських земель у контексті суспільно-політичних процесів в українських землях у другій половині XIX – початку XX століття. Зазначається, що погляди діяча на питання соборності особливо яскраво проявилися в кінці XIX століття у процесі детального вивчення ним української історії, традицій та культури. Глибоке дослідження українського національно-визвольного руху дало можливість ученому встановити особливості державотворення в різних частинах українських земель, довести спільність українського народу та обґрунтувати необхідність його об'єднання в межах єдиної держави. Наголошується, що з метою поглибленого пізнання традицій українського державотворення, він ініціював тісну співпрацю між вченими Галичини і Наддніпрянини, налагоджував тісні взаємини з учасниками національно-визвольного руху. Підкреслюється, що під час перебування у Галичині діяч відзначив потужний розвиток української преси, українського представництва в австрійському парламенті та суттєвий поступ у питанні української мови. Проводячи паралелі з Наддніпрянською Україною він зазначав, що й тут подібні питання не втрачають актуальності серед українського населення. І. Шраг переконував, що належне поширення і укріплення соборницьких ідей у суспільстві можливе тільки за умови об'єднання національно свідомих представників українського визвольного руху в усіх частинах українських земель та їх активної співпраці на ниві вирішення українського питання. Зазначається, що важливим виразником єдності та самоідентифікації українського народу діяч вважав українську мову. Вчений різко засуджував політику імперської влади щодо тотальної русифікації. На його переконання, кожен народ, який проживав у різних частинах держави, мав право на використання своєї рідної мови і дотримання власних традицій. І. Шраг наголошував, що українська мова має потужну літературну і наукову основу і є важливим чинником формування свідомості та світогляду людини. Завдяки належному використанню української мови може бути забезпечено єдність і цілісність українського народу.

Ключові слова: адвокат, Ілля Шраг, Російська імперія, соборність, українські землі.

Формул: 0; **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 7.

Abstract. The article analyzes the views of the outstanding Ukrainian lawyer, politician and public figure Illia Shrah on the issue of the unity of Ukrainian lands in the context of socio-political processes in the Ukrainian lands in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. It is noted that the views of the figure on the issue of unity were especially pronounced at the end of the nineteenth century in the process of his detailed study of Ukrainian history, traditions and culture. An in-depth study of the Ukrainian national liberation movement allowed the scientist to establish the peculiarities of state-building in different parts of the Ukrainian lands, to prove the unity of the Ukrainian people and to justify the need for their unification within a single state. It is emphasized that in order to gain an in-depth knowledge of the traditions of Ukrainian state-building, he initiated close cooperation between scientists of Galicia and Naddniprianshchyna, and established close relations with participants of the

national liberation movement. It is emphasized that during his stay in Galicia, the figure noted the strong development of the Ukrainian press, the Ukrainian representation in the Austrian parliament, and significant progress in the issue of the Ukrainian language. Drawing parallels with Naddniprianshchyna, he noted that similar issues remain relevant among the Ukrainian population here as well. I. Shrah argued that the proper dissemination and strengthening of Unificationist ideas in society is possible only if nationally conscious representatives of the Ukrainian liberation movement in all parts of the Ukrainian lands unite and actively cooperate in resolving the Ukrainian issue. It is noted that the figure considered the Ukrainian language to be an important expression of the unity and self-identification of the Ukrainian people. The scientist strongly condemned the imperial government's policy of total Russification. In his opinion, every nation living in different parts of the state had the right to use its own language and observe its own traditions. I. Shrah emphasized that the Ukrainian language has a strong literary and scientific basis and is an important factor in shaping the consciousness and worldview of a person. The proper use of the Ukrainian language can ensure the unity and integrity of the Ukrainian people.

Key words: lawyer, Illia Shrah, Russian Empire, cathedralism, Ukrainian lands.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 7.

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів і загроз соборності України збереження територіальної цілісності нашої держави залишається не тільки актуальним, але і вкрай необхідним завданням. У процесі єднання українського суспільства соборницькі ідеї покликані здійснювати важливу консолідуючу та об'єднуючу місію, ілюструючи згуртованість і незламність нашого народу. Важливим у цьому процесі є звернення до історичної спадщини визначних українських діячів минулих років, чії погляди на ідеї соборності українського народу досі не втратили своєї актуальності і можуть бути в сучасних умовах українського державотворення. Однією із таких особистостей є відомий адвокат, політик і громадський діяч Ілля Шрага, який підняв питання соборності українського народу на широкий суспільний загал, а у своїй діяльності повсякчас відстоював право українського народу на розбудову власної державності та права.

Актуальність теми дослідження. Дослідження поглядів Іллі Шрага на ключові питання українського державотворення відзначається науковою й суспільно-політичною актуальністю. Особливе зацікавлення становлять його погляди на питання соборності, де глибоко і всебічно порушується важливе питання щодо об'єднання українських земель в межах єдиної незалежної соборної держави. Творча спадщина діяча дає можливість заповнити ряд прогалів у вивченні вітчизняного державотворення на початку ХХ ст. та суттєво актуалізувати українські соборницькі традиції на сучасному етапі.

Стан дослідження. Даній проблемі присвячували багато уваги відомих учених,

серед яких: Т. Демченко, Л. Зіневич, А. Катренко, Я. Катренко, О. Котляр, Н. Кузьменко, Г. Курас, У. Кухарук, І. Левченко, В. Онищенко, О. Сморгевська, В. Шевченко та інші. Проте більшість дослідників зосереджувались на громадській та просвітницькій діяльності діяча. У зв'язку з цим погляди Іллі Шрага на питання соборності потребують, на нашу думку, більш глибокого наукового вивчення.

Метою і задачею статті є висвітлення поглядів Іллі Шрага на питання соборності українських земель з урахуванням особливостей українського державотворення кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Питання соборності було об'єктом зацікавленнь І. Шрага впродовж усього періоду його життєдіяльності. З 1890-х років діяч глибоко проникає у процеси дослідження української історії, культури та традицій [3, с. 6]. Як він згадував з цього приводу: «...З початку 90-х років я почав наближатися до українського руху, який, нарешті, цілком захопив мене, тоді я вельми ним зацікавився та уживав усіх заходів, щоб його краще пізнати та стати ближче до нього» [6, с. 55].

Ідеї соборності українських земель та відстоювання прав українського народу у межах єдиної української держави все більше простежуються у ході правозахисної та суспільно-політичної діяльності І. Шрага. Бувши фаховим юристом він ґрунтовно досліджував процеси українського державотворення і правотворення у різні історичні періоди. Задля цієї важливої мети він налагоджує тісні контакти з представниками

національно-визвольного руху у Галичині. Діяч був переконаний у мовно-культурній спільності галичан та наддніпрянців, що могла слугувати основою для єднання українських земель [5, с. 150-151]. Суттєвий вплив на його погляди мали відвідини Галичини, яка була для нього символом української волі. З цього приводу діяч зазначив: «... в Києві я побачив кілька номерів «Діла», які мене вельми зацікавили; прочитав я там, між іншого, промову Романчука в рейхстазі, в якій він доводив, що галицькі руські – не москалі й не поляки, а належать до великого українського народу. З того ж «Діла» я довідався, що в Галичині є поважна українська преса, що українці мають значне представництво в рейхстазі, мають свої школи. Я почав вишукувати все, що стосується Галичини і українського питання...» [6, с. 55].

У 1899 р. І. Шраг відвідав Львів. У ході цієї поїздки у діяча з'явився сприятливий ґрунт для формування нових ідей та шляхів їх реалізації. Він зустрічався з М. Грушевським, Ю. Романчуком, О. Барвінським, Р. Шухевичем. У процесі спілкування з простим народом він отримував все більше важливої інформації про життя і побут в Галичині. Багато даних діяч почерпнув про вічеву діяльність, численні зібрання й промови, де вирішувались важливі для населення питання, особливості функціонування тогочасних товариств та організацій. У ході таких бесід діяч проводив паралелі з Наддніпрянською Україною, зазначивши, що активізація там такої культурно-просвітницької та суспільно-політичної діяльності ще потребує багато зусиль та часу.

Знайомство з Галичиною та вплив діячів української культури сформували І. Шрага як постать, яка відзначилася значним внеском у поширення та розвиток українського національного відродження. У листопаді 1905 р. в Чернігові відбувся земський з'їзд за його участю. Найважливішою подією цього з'їзду було те, що на порядок денний вдалося винести питання автономії України, і як на попередніх з'їздах, наприклад, в Харкові в 1904 р., більшість голосів висловилися за отримання Україною автономного статусу.

Проте, як відзначав діяч, уряд усіма способами намагався обмежити повноваження таких зібрань, адже одне слово «самостійність» викликало у нього страх [5, с. 150-151].

На переконання І. Шрага, ефективна праця на ниві соборництва українських земель можлива лише за умови об'єднання свідомих представників українського національного руху не тільки на території Наддніпрянської України, але й за її межами. Така співпраця провідних українських постатей дала б можливість актуалізувати питання української автономії у суспільстві та підняти його на широкий загал. Єднання діячів на ниві спільної політичної, культурної, суспільної, просвітницької роботи дало б можливість ефективно поширювати ідеї соборності українських земель у суспільстві, вдосконалювати у зв'язку з цим теоретичні основи даного питання серед публікацій як загального, так і спеціального характеру.

Обґрунтовуючи соборницьку ідею І. Шраг переконував, що єдність і цілісність українського народу неможлива без належного використання української мови. Мову діяч вважав визначальною рисою приналежності індивіда до нації, тобто вона виконує етноатрибутивну роль, а також формує світогляд та свідомість людини. Він засвідчував, що питання про народну мову має потужну наукову та літературну основу і тому наводив з цього приводу позицію видатних авторитетних педагогів і письменників. Діяч також широко застосовував провідні європейські розробки з цього питання [4, с. 203]. Зокрема він вважав, що у процесі формування особистості, в тому числі її інтелектуального і творчого розвитку, якісний результат можливий тільки у випадку вільного використання рідної мови. Як зауважила з цього приводу дослідниця Н. Кузьменко, «... І. Шраг впевнено заявляв про те, що українська школа стане на шлях живої, народної школи, якщо перш за все в закладах освіти буде дозволено викладання народною мовою, і тільки тоді школа зможе повністю виправдати витрати земства на неї» [4, с. 205].

Прикладом належного використання української мови Ілля Шраг наводив

західноукраїнські землі, де українська мова широко використовувалася у різного типу навчальних закладах та навіть в університетах [1, с. 254-255]. Він зауважив, що на території Галичини є усі необхідні підручники й не тільки для народу та сільської школи, але і для середньої, а здатність української мови до наукових викладів не може викликати жодних сумнівів, оскільки у тій же Галичині мовою викладання не тільки у сільських школах, але й у гімназіях, семінаріях, і навіть в університетах була саме українська [7, с. 95].

Діяч різко засуджував політику «обрусіння», яке застосовувалось центральною владою стосовно інших народів, що проживали на території імперської держави. На прикладі функціонування тогочасної системи судочинства Ілля Шраг зазначав, що міністерство юстиції, спільно з іншими міністерствами, стосовно відносин у національних питаннях цілеспрямовано застосовувало «обрусительну» політику, яка особливо посилилася в період царювання Олександра III. Він простежив, що ще у період реформ 1860-х років було прийнято рішення заснувати нові суди в остзейському краї, де на одному рівні разом з державною російською застосовували б й мови тубільців – німецьку, лошишську й естську з однаковими правами у судових справах. Проте, за правління Олександра III, на початку 1880-х років таку ініціативу було відкинуто й російську мову проголошено обов'язковою, навіть у мирових і волосних судах, з деякими незначними застереженнями [2, с. 108].

Засуджуючи російську псевдоліберальну політику І. Шраг різко негативно сприймав позицію офіційної влади щодо доцільності перебування українських земель під владою загальноімперського режиму. Він

висловлював переконання у необхідності об'єднання українського народу в межах єдиної самостійної держави. На переконання І. Шрага, російський уряд не здатний розв'язувати українське питання, якого він ніколи не торкався та ніколи не торкатиметься, тому соборність українських земель під владою Російської імперії може означати лише їх остаточне культурно-політичне злиття із Росією, що для діяча було неприпустимим. Діяч вважав, що жодним чином не потрібно допускати поширення російської влади на територію західноукраїнських земель. З огляду на це він різко виступав проти її знівечення російською політикою «обрусіння», її парламентаризмом, що вкрай неприйнятні для місцевого населення. Саме тому діяч відстоював позицію, що місцеві національно-патріотичні сили своєю невтомною працею не повинні допустити такого «обрусіння» і у своїй діяльності рішуче опиратимуться на ідеї свободи й незалежності.

Висновки. У поглядах Іллі Шрага яскраво простежується ідея створення незалежної соборної української держави, політичного й національного визволення українського народу. Досягнення цієї мети в умовах самодержавного режиму з його абсолютистською владою викликало неабиякі труднощі. Проте навіть у тих умовах, коли чиновницький та управлінський апарат, котрий призначався самодержавством і у своїй діяльності чітко відстоював загальноімперські ідеї, діячу вдалося суттєво актуалізувати українське питання і поставити його на широкий суспільний загал. Соборницькі ідеї І. Шрага були позитивно сприйняті у колах національних патріотичних сил і набули неабиякої актуальності в українському національно-визвольному русі в наступні роки.

Література:

1. Зіневич Л. Мовозахисна діяльність Іллі Шрага // *Культура слова*. 2017. Вип. 86. С. 251-259.
2. І. Л. Шраг: документи і матеріали. Упор. В. М. Шевченко, Т. П. Демченко, В. І. Онищенко. Чернівці, 1997. 166 с.
3. Катренко А. М., Катренко Я. А. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали та любов до України і її народу (Листи І. Л. Шрага М. С. Грушевському). К.: [б. в.], 2009. 64 с.
4. Кузьменко Н. М. Ілля Шраг про рідну мову як засіб формування особистості українського громадянина // *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 15. С. 200-206.

5. Левченко І. К., Котляр О. А., Кухарук У. Р., Сморжевська О. О. *Поняття «соборності» та «рідної мови» у контексті українського національного відродження (на прикладі світоглядів Олександра Кониського та Іллі Шрага) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник : серія історична / редкол.: С. А. Копилов (гол. ред.), О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін.. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. XIV. С. 145-154.*
6. Шраг І. Л. *Автобіографія // І. Л. Шраг. Документи і матеріали. Чернігів, 1997. С. 40-58.*
7. Шраг І. *Лист VII (Про науку в школах народних українською мовою) // І. Л. Шраг. Документи і матеріали / упор. В. М. Шевченко, Т. П. Демченко, В. І. Онищенко. Чернігів, 1997. С. 94-103.*

References:

1. Zinevych, L. (2017), "Language protection activity of Illia Shrah", *Kultura slova*, vol. 86, pp. 251-259.
2. "I. L. Shrah: documents and materials. Edited by Shevchenko, V. M. Demchenko, T. P. Onishchenko, V. I." (1997), 166 p.
3. Katrenko, A. M. and Katrenko, Ya. A. (2009), "They were united by professed democratic ideals and love for Ukraine and its people (Letters of I. L. Shrah to M. S. Hrushevskiy)", К.: [b. v.], 64 p.
4. Kuzmenko, N. M. (2012), "Illia Shrah about the native language as a means of forming the personality of a Ukrainian citizen", *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*, vol. 15, pp. 200-206.
5. Levchenko, I. K. Kotliar, O. A. Kukharuk, U. R. and Smorzhevska, O. O. (2018), "Concepts of "unity" and "native language" in the context of Ukrainian national revival (on the example of the worldviews of Oleksandr Konyskyi and Illia Shrah)" // *Ivan Ohiienko i suchasna nauka ta osvita: naukovyj zbirnyk: seriia istorychna / ed.board.: S. A. Kopylov (Editor-in-Chief), O. M. Zavalniuk (ed.) and others. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiienska*, vol. XIV, pp. 145-154.
6. Shrah, I. L. (1997), "Autobiography", *I. L. Shrah. Dokumenty i materialy. Chernihiv*, pp. 40-58.
7. Shrah, I. (1997), "Letter VII (About science in folk schools in the Ukrainian language)", *I. L. Shrah. Dokumenty i materialy / Edited by V. M. Shevchenko, T.P. Demchenko, V. I. Onyshchenko. Chernihiv*, pp. 94-103.

Стаття надійшла до друку 20.06.2023